

Ősszerbek a Kárpát-medencében?

A magyar–szerb kapcsolat valószínűtlen előzményei

Abúvós dátum 896, a magyar honfoglalás időpontja, ezt igyekezett a történelmi Magyarország összes nemzetisége felülmúlni, soraikban a szerb nemzetiségű írástudókkal.

Már a 18. században a Kárpát-medence déli részének szerb pravoszláv kolostoraiban sajátos mozgalom indult a *rendházak történetének feltárására* és ősi voltának bizonyítására. Mutatja ennek jellegét, hogy volt olyan szerző, aki Szent Pál macedóniai térítőútjának a tényéből vezette le saját bánsági kolostorának alapítását. Ennek fényében még visszafogottnak is tekinthető azon, feltehetően helyi néphagyományon alapuló felvetés, hogy a dél-bácskai Kabol (szerb: Kovilj) kolostorát a szerb nép legjelentősebb szentje, Szent Száva alapította volna a

13. század elején, miután kibékítette volna egymással a szerb és a magyar uralkodót. E legendás eseményről azonban nem szól megbízható írott forrás. Sőt az is valószínűtlen, hogy Szent Száva bármikor is járt volna a korabeli Magyarország déli részén, akár valamelyik királyi rokona oldalán, akár pedig egyedül. A gondolat alapjául – joggal feltételezhetően – a szomszédos, Budiszava (szerb: Budisava) falu nevének naiv értelmezése szolgált.

Szerbek „Pannóniában”

A 19. század közepén, az immár nem egyházi pályákon mozgó, szerb nemzetiségű értelmiségiek számára a nyelvi összehasonlítás, konkrétan a magyar

A Nemanja-dinasztia trónját felesége révén öröklő (Szent) Lázár szerb fejedelem (1371–1389), a rigómezei csata mártír hőse

nyelv szláv jövevényszavainak a halmaza volt az ősiség bizonyításának elsődleges forrása. A szláv irányból történt átvétel pedig önmagában is jelezte volna az egyes szláv népek elsőbbségét, legalábbis az ily módon érvelők szerint. Annak a kimondása volt a cél, hogy a szerbség ősei már a magyar honfog-

Szent Száva (1175 körül–1235)

Rastko Nemanjić, szerzetesi nevén Száva, az önálló Szerb Ortodox Egyház megalapítója, az első érsek, író, fordító és törvényíró. A szerb államiság megteremtőjének, a dinasztia-alapító Stefan Nemanja szerb zsupánnak a legkisebb fia. A bizánci műveltség szellemében nevelkedett, erősen vonzódott a szerzetesi élethez. 1192-ben a Szent Hegyre vonult kolostorba, itt vette fel szerzetesi nevét. Apjával 1198-ban szerb kolostor-

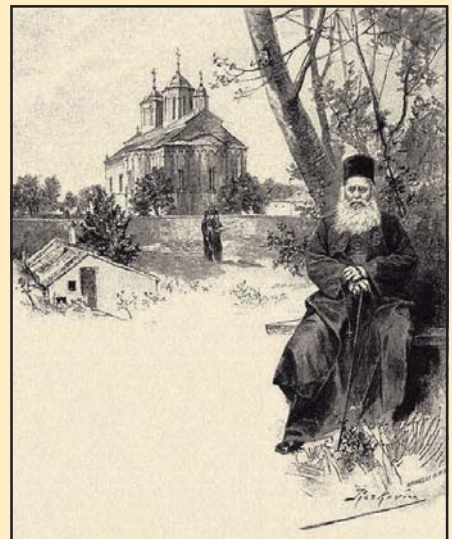
Szent Száva. 13. századi freskó a studenica ortodox kolostorban

ként újra alapították Hilandart az Athosz-hegyen (ez jelenleg a szerbek legnagyobb zarándokhelye). Vezető szerepet vállalt a szerbiai egyház életében: kialakította szervezetét, nyolc püspökséget alapított, rendezte a kolostorok működését, iskolákat és kórházakat hozott létre a kolostorokon belül, összeállította az első szerb jogszabálygyűjteményt. Az egyházi irodalom fordításával elősegítette a szerb irodalmi nyelv kialakulását és megerősítette az ortodox vallást.

1219-ben a niceai egyházfőktől érseki rangot és fölhatalmazást kapott a független Szerb Ortodox Egyház megalapítására, a pátriárka az első szerb érsekként szentelte fel. Szentföldről való visszatérében, a bolgár fővárosban, Veliko Trnovóban halt meg.

Elsősorban a magyarországi szerb polgári közelemből terjedt el a 19. században ismét Szent Szávanak mint a szerb kultúra, oktatásügy és művelődés védőszentjének modern kultúrsza. A szerbség legkedveltebb középkori személyisége, ma is a legnagyobb szentként tisztelik. Ünnepe (január 26.) iskolai szünet.

A dél-bácskai Kabol (Kovilj) szerb ortodox monostora. Metszet, 19. század

F. I.

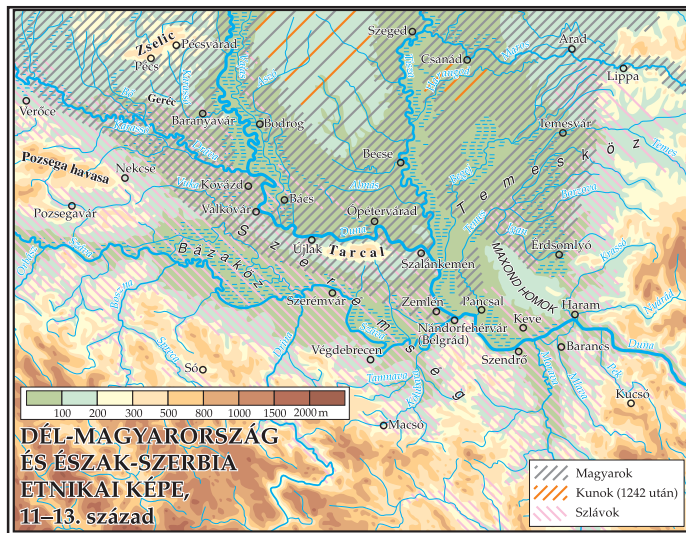
lálás előtt „Pannóniában” (értsd: a Kárpát-medence síksági részein) éltek, és itt kerültek évszázadokra magyar iga alá. E rabságot pedig csak az 1848-as szerb nemzeti mozgalom tudta felszámolni, amint ezt Vladimir Stojacković, zombori születésű ügyvéd egy 1849-ben, Bécsben kiadott művében egyértelműen állította.

A 19. század utolsó harmadában a Kárpát-medence, azaz a korabeli Magyarország déli részében is megindult a kora középkori temetők régészeti kutatása. A szerb szakirodalomban e kutatásokra gyakran szokás negatív jelzőkkel, sőt lekezelő módon utalni, a kutatók állítólagos magyar elfogultsága miatt. Ez azonban egy olyan sommás ítélet, amelyet minden egyes kutató életműve alapján érdemes újragvizsgálni. Például Gubitza Kálmán oly módon bontott ki bácskai, 10. századi, köznépi temetőket, hogy elfogadta ezek szláv voltát. A magyarországi szerb értelmiségiek e tények ellenére is bizalmatlanok maradtak a meginduló régészeti feltárásokkal szemben. Ennek jele, hogy a hazai szerbség dualizmus kori, kulturális „csúcsszerve”, a Szerb Matica (Matica Srpska) 1918 előtt csak elvétve szerzett be 10–11. századi leleteket, például mellkereszteket, és ezeket sem egy-egy temetőhöz tartozás okán, hanem keresztény kontextusuk miatt tartotta megőrzésre érdemesnek.*

Ki hova vándorolt?

A Matica körébe tartozó kutatók töretlen buzgalommal írtak arról a dualizmus korában, elsősorban saját olvasóközönségüknek, hogy a szerbség ősei „Pannóniából” (tehát a Nagyalföldről) költöztek a 6. vagy 7. század folyamán a Balkánra. Tekintélyes részük azonban

* A Matica Srpska történetéről vö. e számunkban Röss Imre cikkét! (A szerk.)

a „Pannón-síkságon” maradt, és így a középkori Magyarország déli részén a 10–14. században, azaz a honfoglalás és a rigómezei csata közötti időkben is ők alkották a lakosság többségét.

A szerzők alig figyeltek arra, hogy az egyetemes történetírásban éppen a 19. század végén, a kor több neves bizantinológusa és Balkán-specialistája egybehangzó véleménye alapján, elfogadott lett az a nézet, hogy a szlávok a Duna havasalföldi szakaszán törték át a bizánci határzárát a 6–7. század fordulóján. Ez a felismerés akkor még nem került át a szerb szakirodalomba, tehát nem is kellett elgondolkodniuk azon, hogy akkor hogyan kerülhettek volna a Kárpát-medencén át a Balkánra a szerbek vagy a horvátok ősei. Nézetkülönbség csak olyan, látszólag részletkérdésekben mutatkozott közöttük,

hogy a szerbek és a horvátok ősei együtt vándoroltak-e, illetve hogy az ősszerbek csak a 6. században, vagy már a római korban, tehát a 2–3. században jelentek volna meg „Pannóniában”, és így csak több évszázados nagyalföldi tartózkodás után vándoroltak volna tovább a Balkánra. Abban viszont nem volt vita, hogy a honfoglaló magyarok az őslakosságot a lehető legkegyetlenebb módon elnyomták, de még így sem tudták etnikai tudatukat eltörölni.

Az „országgyarapítás” és hatásai

A „pannóniai” szerbek elméletének következő változatát Jovan Radonić fogalmazta meg, a szerb–magyar kapcsolatok történetéről írott művében. E munka 1919-ben jelent meg első ízben francia nyelven, kimondottan a Párizs környéki béketárgyalások határmegvonó bizottságaiban dolgozó diplomata számára, akik – finoman szólva is – csak homályos ismeretekkel rendelkeztek azokról a régiókról, amelyek sorsát évszázadokra meghatározták. Az észak-bácskai, moholi (Mol, Szerbia) születésű, magyarul minden bizonnyal értő történész, Radonić magyarelles hangnemben nyilatkozott a két nép kapcsolatairól.

A háborús helyzet mellett az országgyarapítás igénye is közrejátszhatott abban, hogy Radonić egyoldalúan kezelte a felvontatott tényanyagot. Ő sem utalt régészeti leletekre, a kora középkori kapcsolatok bemutatását a magyar nyelv szláv jövevényszavaira alapozta, ezekből vezette le tételét: a magyarokat az ősszerbek civilizálták.

Művét a II. világháború előestéjén, 1939-ben szerb nyelven újra kiadták a „Vojvodina” című reprezentatív monográfiában, amely a szerb tudományosság nézeteit foglalta össze a vajdasági térségről.

A Párizs környéki békék néprajzi-történelmi bizottsága, soraiban Jovan Radonić

Igazolni a jelenlétet

1953-ban egy nem képzett szerb régész, Rajko L. Veselinović megkísérelte az „őszerbek” „pannon-síksági”, kora középkori jelenlétét régészetileg igazolni a dél-bácskai Mozsoron (szerb: Mošorin) feltárt településrészlet alapján. Az eredetileg általános iskolai tanár a II. világháború utáni években részesült régészeti „gyorskiképzésben”, a korszakra jellemző „káderhiány” enyhítésére. A Veselinović által feltárt, összesen nem több, mint hat objektumból álló településrészlet nem igazolja az elméletet. Főként azért nem, mert két házat Veselinović tévesen a szarmata korba, tehát a 2–3. századba keltezett (miközben több évszázaddal későbbiek). E fantomkorszak, valamint a kora középkori települések rétegtani átfedéséből vélte levezethetőnek tételét: az őszerek a római kor óta folyamatosan jelen voltak a Kárpát-medencében. Elgondolása erősítése érdekében mintegy katalógusszerűen áttekintette az őszerek-elmélet korábban megfogalmazott elveit. Ezek jó része a magyar–szerb együttélés vélt, 10–11. századi kezdeteit taglalja, a szerbek szerepét egyoldalúan pozitívan ábrázolva.

Veselinović tanulmánya visszhang nélkül maradt. Említett Mozsor-tanulmányára egészen az 1980-as évek végéig nem illett a szakmában hivatkozni. Törtetlenül érvényesült azonban az a nézet a szerb tudományosságban, hogy az úgynevezett Bijelo Brdo-i kultúra (Eszék melletti 11. századi lelőhely, magyar és szláv népességmaradvánnyal) 10–11. századi köznépi temetői egyértelműen szláv népességet mutatnak.

A helyzet 1987-ben, a nagypolitikai vonatkozásai miatt is szimbolikusan tekinthető évben alakult át. Djordje Janković ekkor megjelentetett dolgozatában a szarmata kori (2–3. század) leletanyag alapján akarta bizonyítani az őszerek „pannon-síksági” jelenlétét. Janković a szerb–magyar határ szerb oldalán álló, Horgos (szerb: Horgoš) határában kibontott, késő szarmata telep kézzel formált kerámiáját 3–4. századi, Bácskában élt őszereknek tulajdonította. Ezen okfejtés értelmében tehát a trianoni határvonaltól pár száz méterre már a népvándorlás kor elején is

őszerb falunak – tegyük hozzá: erődített őszerek falunak – *kellott volna állnia*. Nyilvánvaló az érvelés mögött megbúvó aktuálpolitikai célzat. Jankovićnak több követője is akadt. Stanko Trifunović a folyamatos szerb jelenlét tételéből kiindulva dolgozta fel 1990-ben egy dél-bánáti járás kora középkori településtörténetét, és – előzetes elgondolásának megfelelően – a terepbejárások során összegyűjtött cseréptöredékeket további elemzés nélkül nyilvánította őszerek hagyatéknak. Milan Paroški, a ludasi (szerb: Ludoš)–kővági ásatás román kori templomromjában és az azt körülvevő temető 13. századi sírjaiban egy 9. századi „pannoszláv ortodox székesegyházat” vélt felismerni, a sírokat pedig a honfoglaló magyarok tömeggyilkosságával magyarázta.

A válság jele

A folyamatosan újrafogalmazódó szerb őshonosság-elmélet egyes megjelenésének dátumai igencsak sokatmondók. 1848–1849: a magyar szabadságharc, amikor a hazai szerbség végül a bécsi udvar eszközévé vált. 1919: az I. világháborút lezáró békekötések éve, a területszerzés kora. 1939: a II. világháború kitörése, amikor az I. világháborús nyereségként kikerekített ország léte veszélybe került. 1953: a Tito és Sztálin közötti, 1948. évi szakí-

tás utáni ostromállapot évei, a szovjet támadás feltételezett veszélye. 1987–1991: Slobodan Milošević hatalomra kerülése és a délszláv etnikai háború kirobbanása. A szerb őshonosság-elmélet tehát egy sajátos kortünetként is értelmezhető a szerb nép történetének utóbbi másfél évszázadában. *Olyan pillanatokban jelent meg újra, amikor a szerbség válságba került.* Megfogalmazása a szerb nép jogait hivatott alátámasztani a „Pannon-síkság”-ra, és egyben elhatárolódást is jelent a rokon délszláv népektől, hiszen nem arról van szó, hogy e tájon a szakszerűen pontosabban meg nem határozható szlávok, hanem az „őszerbek” laktak.

Sajátos, hogy a tétel meg-, pontosabban: újrafogalmazói jórészt olyan szerb értelmiségiek, akik a vajdasági táj szülőttei. Nem szabad azonban szem elől téveszteni: a folyamatos szerb jelenlét elmélete sohasem vált olyan népszerűvé a szerb tudományosságban, mint például a dákoromán kontinuitáselmélet Romániában. Rendszerint csak a szerb kutatók csekélyebb hányada szokta ismételtetni, és a két világháború közötti időket kivéve, nem ez volt a legtekintélyesebb szerb történészek által vallott álláspont. Ha úgy tetszik, hivatalos álláspont.

TAKÁCS MIKLÓS

E számunk szerzői

A. SAJTI ENIKŐ az MTA doktora, egy. tanár (SZTE); **BÍRÓ LÁSZLÓ** PhD, tud. főmts. (MTA TTI); **BOTTONI, STEFANO** PhD, tud. mts. (MTA TTI); **FARKAS ILDIKÓ** PhD, tud. mts. (MTA TTI); **GLATZ FERENC** akadémikus, ig. (MTA TTI); **HAJDÚ ZOLTÁN** az MTA doktora, tud. tanácsadó (MTA RKK DTI, Pécs); **HALÁSZ IVÁN** PhD, tud. főmts. (MTA JTI); **JUHÁSZ JÓZSEF** a tört. tud. kand., tud. főmts. (MTA TTI); **PÁLOSFALVI TAMÁS** PhD, tud. mts. (MTA TTI); **PÓTÓ JÁNOS** PhD, tud. főmts., osztályvezető (MTA TTI); **RESS IMRE** a tört. tud. kand., tud. főmts. (MTA TTI); **RITTER LÁSZLÓ** tud. smts. (MTA TTI); **TAKÁCS MIKLÓS** kand., tud. főmts. (MTA RI); **VARGA J. JÁNOS** az MTA doktora, tud. tanácsadó (MTA TTI); **VUKOVITS KOSZTA** művészettörténész (Szerb Egyházművészeti Múzeum és Levéltár, Szentendre)

Rövidítések:

egy.: egyetemi, ELTE BTK: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar; ig.: igazgató, JTI: Jogtudományi Intézet, kand.: kandidátus, MTA: Magyar Tudományos Akadémia, mts.: munkatárs, RKK DTI: Regionális Kutatások Központja Dunántúli Tudományos Intézet, SZTE: Szegedi Tudományegyetem, RI: Régészeti Intézet; tört. tud.: történelemtudomány, TTI: Történettudományi Intézet, tud.: tudományos